

ELŐSZÓ

A 18. század első felében alkotó polihisztor, történész Bél Mátyás (1684–1749) monumentális országleíró vállalkozása, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* mottójául egy Horatius-idézetet (I. könyv, VI. carmen) választott: *conamur, tenues grandia*. Kétségtől nem kis feladatra vállalkozott, és jelentős tudományszervező tevékenységet végzett a jeles történész annak érdekében, hogy – az erdélyi és a horvát-szlavón részek kivételével – vármegyénként ismertesse a korabeli Magyarország viszonyait, addigi történelmét. Úgy vélem, hogy a jelen kötet célkitűzéseire, a magyar krónika 11–12. századi szövegegy-ségeinek történeti-nyelvi vizsgálatára is igaz lehet a fentebbi idézet.

Bél Mátyás azonban nem csak a fenti idézettel kapcsolható jelen kötethez. Középkori történetírásunkkal foglalkozva, már 1744-ben, a *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* elé írott előszavában felhívta a figyelmet arra, hogy a Képes Krónika szerzője a bevezetőben régebbi krónikák használatára hivatkozik, így történetírásunk minden bizonnyal a 14. századnál korábbra vezethető vissza. A 18. századi forráskiadvány témánk szempontjából két jelentőséggel is bír, egyrészt a Thuróczy-krónikát az addig ismeretlen Képes Krónika és Budai Krónika szövegével egybevetve adták ki, másrészt Anonymus *Gesta Hungarorum* is ebben a kötetben látott először napvilágot Johann Georg von Schwandtner (1711–1791) szöveggondozásában.¹

A 19. század második felétől felélénkült a magyar krónika iránti érdeklődés, egészen napjainkig számos hazai és külföldi középkorász–történész–irodalomtörténész foglalt állást a krónikaszöveg keletkezésével, folytatásaival kapcsolatban. Mindezeknek köszönhetően az elmúlt közel 150 év alatt egyrészt rengeteg elmélet született az egész textussal vagy akár csak egy-egy krónikahellyel kapcsolatban, másrészt több aspektusból (történeti, lexikai, eszmetörténeti, stilisztikai) vizsgálták a szövegekörpuszt, azonban a krónikarész grammatikai elemzésére eddig még nem került sor. Erre a tényre Thoroczkay Gábor (ELTE BTK) hívta fel a figyelmemet, akinek a témajavaslatát elfogadva, 2012-ben felvételt nyertem az ELTE Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományai Programjára.

1 Tóth Gergely: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*. Történelmi Szemle 55. (2013) 597–598., 602.

A kötet három nagyobb fejezetből épül fel, amelyeket további alfejezetekre osztottam. Az első részben historiográfiai áttekintést nyújtok, összefoglalva az ősgeszta keletkezésével és a krónikafolytatásokkal kapcsolatos nézeteket. Külön alfejezetben tárgyalom a krónika 12. század végi – 13. század eleji nagyarányú átszerkesztését valló teóriákat, ezzel kapcsolatban Kristó Gyula felvetése a legismertebb. A neves szegedi középkorkutató a krónika 11–12. századi szövegegységeit Anonymus *Gesta Hungarorum*ával hasonlította össze. Lexikai-stilisztikai vizsgálatai során olyan egyezéseket talált a két szöveg között, melyek alapján valószínűsíthető, hogy a krónika textusa a 13. század elején újabb átszerkesztésen esett át. Kristó Gyula tézisét a jelen kötet igyekszik megerősíteni, avagy cáfolni. Újabban Csáky Judit (BTK Történettudományi Intézet) is vizsgálta a 13. század eleji átszerkesztés kérdését, az ő eredményeire is reflektálok.

E kötet második fejezetében kapott helyet a krónika szövegén végzett eddigi vizsgálati módszerek áttekintése. Ismertetem az ifj. Horváth János *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái* című könyve körül kialakult, mára feledésbe merült vitát. Horváth középkori szövegeinket ritmikai vizsgálatoknak vetette alá, sok esetben megerősítette korábbi kutatások eredményeit, de munkássága több új eredményt is hozott a hazai medievisztikának, Györffy Györggyel szemben igazolta például, hogy a hun történet szerzőjének Kézai Simon tekinthető, az ősgesztával és a krónikafolytatásokkal kapcsolatban is jelentős megállapításokat tett. Lexikai-stilisztikai vizsgálatokat Madzsar Imre és Kristó Gyula végzett a krónika szövegén.

Több magyarországi középkori latin nyelvű történeti–hagiográfiai szövegen végeztek a közelmúltban nyelvi elemzést. Zágorhidi Czigány Balázs (Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára) Anonymus alárendelő összetett mondatait, Körmendi Tamás (ELTE BTK) Szent István Nagyobb legendájának, Jutai Péter Szent Imre legendájának, Somogyi Szilvia (BTK Moravcsik Gyula Intézet) pedig az Anjou-kori krónikafolytatásnak vette górcső alá a nyelvezetét. Ezeket az elemzéseket magam is hasznosítottam a krónikarész vizsgálatához.

A kötet harmadik nagy fejezetét képezi a szövegen elvégzett grammatikai elemzés. Alapjául a fent említett nyelvi elemzések, továbbá Peter Stotz: *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters* című monumentális, többkötetes, középlatin nyelvhasználatot ismertető könyve szolgált. A krónika-szöveg elemzéséhez a *Scriptores Rerum Hungaricarum* (ed. Emericus Szentpétery, Bp. 1937–1938.) első kötetében megjelent Domanovszky Sándor-féle kritikai szövegkiadást használok. A nyelvi elemzést hét alfejezetre tagolom: az első öt alfejezet képezi a szigorú értelemben vett grammatikai vizsgálatot: a krónika szövegének alaktanát, igeneves szerkezeteit, főmondati igehasználátát, továbbá a mellérendelő, valamint az alárendelő összetett mondatainak szerkesztését is vizsgálom. A hatodik alfejezetben az Adamik Tamás (ELTE BTK) által szerkesztett *Retorikai lexikon*, valamint Dér Katalin (ELTE BTK) *Latin*

stilisztikai gyakorlat című egyetemi jegyzete alapján tárgyalom a krónika szövegéből kimutatható stilisztikai tropusokat és figurákat.

A grammatikai-stilisztikai elemzést követő fejezetben a magyar krónika-szerkesztmény 11–12. századi szövegének szóanyagát veszem görcső alá, amelyben szólok a római és a kánonjog magyarországi elterjedéséről, ismertetem a római jogi, illetve a kánonjogi terminusokra visszavezethető szöveghelyeket. Körüljárók néhány korjelölő vagy speciális kifejezést is. Elemzésemet a szöveg nyelvi rétegeinek ismertetésével zárom, elsősorban a klasszikus nyelvi és biblikus (illetve biblikus-liturgikus) befolyást vizsgálom, de néhány középkori előzményről is szólok. A szöveg nyelvi rétegeit ismertető fejezethez nagy haszonnal forgattam Veszprémy László (PPKE, CEU) *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon* című, 2019-ben megjelent monográfiáját. Itt szeretnék köszönetet mondani a disszertációm két opponensének, Nótári Tamás (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) és Déri Balázs (ELTE BTK, BTK Zenetudományi Intézet) professzor uraknak, akik értékes észrevételeikkel segítették a munkámat.

Ezt követően összegzem a nyelvi tényekből levonható következtetéseket, amely során két kérdésre igyekszem választ adni: 1. Milyen mértékben alkalmazkodott az Árpád-kori krónikarész a klasszikus latin grammatika szabályaihoz, illetve tért el azoktól? 2. A ma ismert krónikaszcöveg grammatikailag egységesnek vagy inkább töredezettnak tekinthető-e? Végezetül a nyelvészeti konklúziót mérlegre téve történeti szempontból értékelem eredményeimet.

Röviden szeretnék szólni a latin nyelvű szövegek, idézetek kezeléséről. A történeti források latin nyelvű szövegét minden esetben betűhű átiratban közlöm, meghagyva a középkori ortográfiát (pl. *nichil*, *karissime*). Felkiáltó jel (!) teszek a mondatnialag helytelen alakok mögé. A latin kifejezéseket, címeket minden esetben kurziválom a kötetben, a grammatikai szakkifejezéseket csak akkor, ha valamilyen hangsúlyos szerep jut nekik. A szövegben előforduló római és kánonjogi idézetek pontos helyét minden esetben megadom, így jogi szöveggyűjteményekre külön nem hivatkozom. A kötetben előforduló bibliai idézeteket, parafrázisokat aposztrófjelek között citálom. A nyelvi elemzést tárgyaló fejezetekben azonban általában nem közlöm a bibliai szöveghelyeket, mert azok gyakran „szétfeszítenék” a grammatikai jelenségeket illusztráló példákat, a szöveg nyelvi rétegeit ismertető fejezetben viszont összesítve, pontos hivatkozással megadom a krónikában előforduló bibliai szöveghelyeket.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Thoroczkay Gábornak, valamint Tóth Gergelynek (ELKH BTK Történettudományi Intézet), akik jó tanácsaikkal, útmutatásaikkal segítették a disszertációm, majd a jelen kötet elkészülését, továbbá Somogyi Szilviának, aki egyetemi stilisztikai jegyzeteit bocsátotta rendelkezésemre.

Hálás vagyok Déri Balázs professzor úrnak és Thoroczkay Gábornak a kézirat lektorálásáért is. Köszönöm továbbá a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének, hogy támogatták munkám megjele-

nését, hálás vagyok a Tudományos Információs Osztály közreműködő munkatársainak gondos szerkesztői munkájukért.

Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom a családomnak és a barátainak, akik mindenben támogattak.

A kötetet Nagyszüleim emlékének ajánlom!
Budapest–Ostoros, 2022. június 30.

A szerző

